

Анализ на етапите и формите на развитие на организирана поливна дейност в България

Красимира Загорова

Analysis of stages and forms of development of organized irrigation activities in Bulgaria: In the present study was performed theoretical analysis applied in the practice of Bulgarian farmers organizational forms for the realization of irrigation activities. In the course of the study are three major stages in the development of organized irrigation activities in the country: the stage of organized water activities starting in 1900 to the nationalization of the land; the stage of development of organized irrigation activity in terms of centralized management of a socialist society in Bulgaria; the stage of development of organized irrigation activity in terms of private agricultural property. Finally defined summarizing conclusions expressing the status and trends in the development of irrigated in Bulgaria.

Key words: Organized activities irrigation , Stages of development, Irrigation associations.

ВЪВЕДЕНИЕ

Поземлената реформа и проведената политика на приватизация в българското земеделие, промени структурите на земеползване като замени едрото кооперативно земеделско стопанство с по-дребни частни стопанства. Появиха се технологични и организационни „бариери“, затрудняващи реализацията на хидромелиоративната дейност в страната. Възникналите промени наложиха необходимост от преустройство във водопреносната система, а също и от нова организация на разпределение и подаване на поливната вода на водопотребителите в земеделското производство. *Една от първите стъпки в процеса на децентрализация в управлението на поливната дейност бе създаването на нов тип организации на земеделски производители – водоползватели, организирани в сдружения за напояване.*

В сдруженията на водоползвателите се включват собственици и ползватели на поливни земи с общ водоизточник, които колективно, със собствени средства и при предварителна организация, поддържат и експлоатират водопреносната мрежа върху земите, които стопанисват и извършват самото напояване [6].

Водните сдружения не са новост, както за стопанската практика на България, така и за редица страни с развито поливно земеделие като Испания, Италия, Чехия, Германия, Турция, САЩ, Япония и др.

В ретроспективен план могат да се разграничат три основни етапа в развитието на организирана поливна дейност в България:

▪ *първи етап на организирана водностопанска дейност с начало 1900г. до приемането на Закона за аграрната реформа (1946 г.) и национализацията на земята;*

▪ *втори етап на развитие на организирана поливна дейност в условия централизирано управление на земеделското производство в България (1946г. до 1989г.);*

▪ *трети етап на организирана поливна дейност в условия на частна земеделска собственост и свързаната с това политика на приватизация в българското земеделие.*

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Първоначалният етап на организирана поливна дейност в страната се реализира от водни синдикални сдружения за периода 1920-1953г.

В условия на обществено-политическа и икономическа криза през двадесетте години на XX век се налага тезата, че водното стопанство е в основата на развитието на икономиката на страната и най-вече на земеделието. За правилното стопанисване и рационалното използване на водните ресурси са необходими значителни инвестиции, които държавата не е в състояние да осигури изцяло самостоятелно. Това налага разработването на законопроект за водни синдикални

сдружения, в които се предлага обширна водностопанска програма за организацията и ефективното използване на водите, а също и концепция относно начините за осигуряване на необходимите средства за капитални вложения.

С влизането в сила на Закона за водните синдикати (1920г.) се поставя началото на организирана водно-стопанска дейност в страната, допринесла за рационалното използване на водните ресурси за напояване. Вида, целите, средствата и начина за учредяване на водните синдикати като отделни юридически лица, се установяват в Закона както следва [5]:

➤ **водните синдикати са обществени организации**, чиито членове са физически и юридически лица - дружества, кооперации, общини, и др., заинтересовани от правилното организиране на водното стопанство на страната и рационалното използване на водите за поливни нужди;

➤ **водните синдикати се различават от съществуващите към този период различни видове кооперации** по отношение на основополагащите си принципи на учредяване и управление. Основните разлики в правните и управленски характеристики на кооперацията и водния синдикат се изразяват в следното: (1) *членството в кооперацията е доброволно* и зависи от волята на всеки неин член, определящ сам дяловия си капитал за участие, като отговорността му е ограничена пропорционално до размера на този му капитал; (2) *членството във водния синдикат може да се превърне от доброволно в задължително*, когато изпълнението на определени хидротехнически дейности засягат имотите (парцелите) на земеделските стопани, в резултат на което те са задължават да членуват в синдикалното сдружение; (3) *в кооперацията членовете са равнопоставени при гласуване в общото събрание*, докато при водния синдикат гласовете на членовете му се определят пропорционално на дяловия им капитал;

➤ **дяловото участие**⁶² *на отделните синдикални членове* се определя съобразно размера на имотите на всеки един от членовете на водния синдикат и определените от Общото събрание на синдиката вноски за единица площ земеделска земя;

➤ **дейността на синдикалните органи на управление** и на водното сдружение като цяло се контролира от държавата чрез специално създаден Върховен съвет по водите;

➤ **членовете на водния синдикат отговарят за задълженията му пропорционално** до размера на дяловете си вноски.

➤ **основните източници за набиране на финансови средства от водните синдикати са собствени и чужди** в т.ч.: *собствени средства* от дялов капитал, безвъзмездни помощи от държавата, общините, градски и селски настоятелства; *чужди средства* - дялов капитал на държавата, заеми от Българска земеделска кооперативна банка и др.

II. Вторият етап на организирана водностопанска и поливна дейност датира след приемането на Закон за аграрната реформа (1946г.).

Въпреки настъпилата коренна промяна в българското земеделие след 1944 година и най-вече след приемането на Закон за национализация на земеделската земя, развитието на хидромелиоративната дейност и функционирането на водните синдикати в страната продължава. Характерно за етапа е окрупняването на поливните площи, което е закономерен процес от концентрацията на земеделското производство в края на 60-те години.

Създадените трудово-кооперативни земеделски стопанства като форма на колективно стопанисване на земята изпълняват все по-важна роля в развитието на селското стопанство, като поемат самостоятелно обслужването на хидромелиора-

⁶² Дяловото участие на отделните синдикални членове се определя съобразно размера на земеделската земя на всеки един от тях и определената от синдиката вноска за единица площ варираща между 100 и 1200 лв/дка (тогавъшен курс на лева)

тивните обекти в границите, обхванати от трудово-кооперативното стопанство. Кооперативните земеделски стопанства⁶³ участват активно при финансирането и на изгражданите крупни напоителни системи, обслужващи поливни площи на територията на няколко общини.

В условията на централизирана система на управление на поливното земеделие в страната, дейността на водно-синдикалните сдружения се оказва нецелесъобразна и от януари 1953 година Съюзът на водните синдикати и поделенията му се разформироваха, като функциите им се поемат от Държавни напоителни и отводнителни системи.

Тенденцията на прогресивно развитие на поливното земеделие в България се запазва и след разформироването на водно-синдикалните сдружения до началото на 80-те години. Първите симптоми на застой и спад в развитието на българското земеделие в т.ч. и на поливното земеделие в страната се установяват в средата на осемдесетте години.

След 1989 година в периода на преход към пазарно стопанство, провежданата политика на приватизация и ликвидация на българското земеделие допринася за оформянето на дребни и разпокъсани земеделски стопанства. Липсата на достатъчно малогобаритна техника, както и невъзможността на голяма част от земеделските стопани да се снабдят с такава довежда до намаляване на физическия обем на произвежданата земеделска продукция. Изход от тази ситуация се търси в създаването на кооперации и сдружения от нов тип, в данъчни, лихвени и митнически облекчения за земеделските производители, в усъвършенстване на аграрната политика на страната[3].

III. Третият етап на организирана поливна дейност датира от 1992 година с учредяването на Съюз на водоползвателите в земеделието на България и териториалните му подразделения в страната. Съюзът на водоползвателите е създаден с помощта на държавно дружество „Напоителни ситими“, с цел подпомагане на процеса на организиране на собственици и ползватели на напояваните земеделски земи във водни сдружения. За изпълнението на тази си цел, Съюза осигурява активна правна, техническа и консултантска помощ на новоучредяваните организации.

Дейността по създаването на водни сдружения за напояване се подпомага и от множество институции в страната в т.ч. МЗГ, Института по хидромелиорации и механизация (ИХМ), Националните служби за съвети в земеделието.

Създаването на водни сдружения в страната е съгласувано със Закона за водите (1999г.) и е свързано с изпълнението на дейности като водоснабдяване и канализация; напояване и отводняване; хидроенергетика; поддръжка и експлоатация на водностопанските системи, а също и на отделни водохранилища и рибни стопанства. Тъй като не е съществувал отделен закон за регистрация на новообразуваните „водни сдружения“, те са регистрирани по Закона за кооперациите, Търговския закон, а също и по Закона за задълженията и договорите.

Въпреки многото институции, ангажирани в изграждането на водни сдружения, процеса на организирането на водоползвателите се оказва бавен и по-труден в сравнение с първоначалните очаквания. Чрез регионалните структури на Съюза на водоползвателите са учредени 120 сдружения, които обхващат около 900 хил. декара поливни площи, като от тях активно функциониращи са малка част [6].

През 1998 година обработваемите земи в страната са 48 млн. дка, от които 11,9 млн. дка (25,4% от обработваемите земи) са поливни площи. Те обаче не се използват рационално, тъй като голяма част от поливната техника е разграбена и разрушена, а друга е физически амортизирана[2]. През 1999г. състоянието на поливното

⁶³ Към 1965г. напояваните площи в страната са 2,09 млн. дка –приблизително 20% от общообработваемите земи. От тях 40% са изградени с финансови средства на ТКЗС

земеделие в страната е още по-критично, тъй като при възможност да се напояват 6,5 млн. дка са поляти едва 200 000 дка, а през 2000г. полятите площи са 250 000 дка.

Във връзка изпълнение на програмата за стабилизиране на „Напоителни системи“ ЕАД и поетапното прехвърляне на управлението на активите на дружеството на частните земеделски стопани - водоползватели, обективно се налага приемането на специално законодателство, регламентиращо учредяването и дейността на водните сдружения в България.

Ново начало в развитието на организирана поливна дейност в страната се полага с приемането на Закон за сдруженията за напояване (м.04.2001г.). Основните цели на новоприетия Закон е да се създадат условия за съживяване и възстановяване на хидромелиоративната инфраструктура в страната чрез стимулиране на стопанската инициатива на земеделските производители и водоползватели - пряко мотивирани от ефекта на своята дейност.

С приемането на Закона за сдруженията за напояване се формира „хибриден“ правен субект, изразяващ се във факта, че сдруженията за напояване са едновременно и водоползватели и доставчици на обществени услуги (предимно услугата „водоползване за напояване“), регулирани от специфично законодателство [4].

Сдруженията за напояване са доброволни организации на физически и юридически лица, които чрез взаимопомощ и сътрудничество в интерес на членовете си и в обществен интерес, извършват дейности, свързани с експлоатация, поддържане и реконструкция на предоставената им хидромелиоративна инфраструктура; изграждането на нови напоителни и отводнителни системи и съоръжения, доставяне и разпределяне на водата за напояване на територията на сдружението [8].

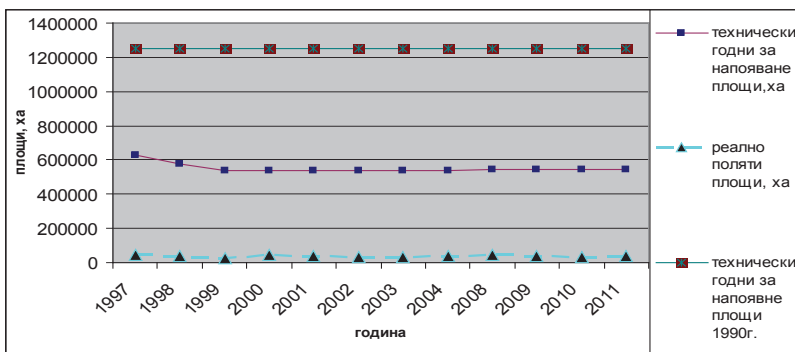
Сдруженията за напояване се учредяват като организации, стопанисващи и експлоатиращи безвъзмездно предоставена им държавна и/или общинска хидромелиоративна инфраструктура под прекия надзор от страна на МЗХ.

В първоначалния етап от учредяването си, съгласно Закона, сдруженията за напояване се ползват с известни ценови преференции за доставяната им поливна вода от „Напоителни системи“ ЕАД. *В следствие част от тях се превръщат в активен участник в управлението на поливния процес в страната и придобиват статут на самостоятелни доставчици на услугата „водоползване за напояване“*, която извършват паралелно с държавното дружество.

По данни на МЗХ за периода 2000 - 2011г., изградените и годни за напояване площи в страната са приблизително 530 000 ха, от които реално се напояват от 6 до 9% (виж фигура1).

Поради трудности от законодателен, организационен и финансов характер, учредяването и регистрацията на сдружения за напояване (СН) в страната се извършва със забавени темпове. Броят на съдебно регистрираните СН за периода 2008 - 2012 година нараства от 80 на 102, обхванатите територии от регистрирани сдружения за напояване, нарастват от 31 573 ха към 2008 до 38 641 ха към 2012 година или с 22%.

Поради непълни отчетни данни от страна на МЗХ, наличната информация относно напояваните площи от СН и общо напояваните площи в страната е недостатъчна за изследвания период. По данни на Годишни аграрни доклади на МЗХ в таблица1 е представена обобщена информация относно регистрацията, статута и обхванати територии от сдруженията за напояване за периода 2010-2012 година.

Фигура 1. Съотношение на напояваните площи към технически годните за напояване

Източник: Статистически годишници 2000,2004,2008г.;
Годишни аграрни доклади на МЗХ,2010,2011г.;

Състояние на регистрацията на сдруженията за напояване в България

Таблица 1.

Година	2010	2011	2012
Сдружения за напояване			
Подали заявления за регистрация като сдружения за напояване (СН) към съответната година, брой	149	237	286
Съдебно регистрирани СН, брой	92	96	102
Обхваната територия от съдебно регистрирани СН, ха	36 975,5	37 070,4	38 641,6
СН, придобили статут на самостоятелни доставчици на поливна, брой	72	79	73

Източник: Годишни аграрни доклади на МЗХ (раздел Хидромелиорации) 2010,2011,2012г.

Към 2014г. сдруженията за напояване, придобили статут на доставчици на поливна вода и правото да извършват услугата „водоползване за напояване“ намалява до 52 броя.

Въпреки забавените темпове на учредяване на сдруженията за напояване в страната и съпътстващите ги проблеми, свързани с прехвърлянето на държавната и общинска собственост върху хидромелиоративната инфраструктура, на практика се установява, че този тип организации са в състояние да мобилизират усилията на земеделските стопани за правилното поддържане на хидромелиоративните системи и рационалното разпределение на поливната вода в съответствие с икономическите интереси на членовете си и изискванията на отглежданите земеделски култури.

Доказателство за последното е, че с натрупване на практически и организационен опит цената на услугата «водоползване за напояване», предоставяна от сдружения за напояване, придобили статут на самостоятелни доставчици на поливна вода е значително по-ниска от цената на водата, предоставяна от държавно дружество „Напоителни системи“ ЕАД при единични условия на експлоатация⁶⁴.

⁶⁴ От проведени експериментални изследвания в три общини на област Добрич и по официални данни на Дирекция „Хидромелиорации“ към МЗХ се установява, че СН в страната предоставят поливната вода на цена по-ниска средно с 30% в сравнение с цената на „Напоителни системи“ ЕАД

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От анализа на развитието на организирана поливна дейност в страната се налагат следните обобщаващи изводи:

1. В ретроспективен план се очертава етапа на възходящо развитие на поливното земеделие в България от момента на учредяване на водните синдикати до тяхната реорганизация (1953г.) и развилата се положителна приемственост от страна на трудовокооперативните земеделски стопанства до началото на 80^{-те} години;

2. Етапът на упадък и разруха в сектор хидромелиорации настъпва непосредствено след възстановяване на земеделската земя в реални граници, съгласно Закона за собствеността и ползването на земеделските земи (1991г.). Ръководени от мотива да съхранят традиционния си поминък и оснвен източник на доходи, на този етап се сформират множество организации на земеделски производители – водоползватели, утвърдили се като добри стопани на предоставената им за стопанисване и експлоатация хидромелиоративна инфраструктура;

3. Въпреки опитите за стабилизиране на поливното земеделие в страната, включително и чрез правно регламентиране на дейността на сдруженията за напояване, по данни на МЗХ годните за експлоатация поливни площи за периода 2000-2014г. не надвишават 530 000 ха и представляват 43-45% от годните за напояване площи спрямо 1990г. От тях реално се напояват под 10%. По информация на Дирекция «Хидромелиорации», напояваните земеделски площи от действащи в страната сдружения за напояване за посочения период не превишават 24%. *Представените данни на практика са показателни за неефективността на реформата в поливното земеделие и практическата ликвидация на напояването в страната в условия на децентрализация и произтичащите от това негативни последствия за българското земеделско производство.*

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Донеv, К., Развитие на напоителните системи и повишаване на ефективността им, Земиздат, София, 1982г.;
- [2]. Дончев, Д., Физическа и социално-икономическа география на България., Сиела, 2000 г.;
- [3]. Загорова, Кр., Ретроспективен преглед на развитието на водното стопанство и напоителните системи в България и оценка на тяхната ефективност, Научни съобщения на СУБ – кл.Добрич, том 4, № 1, 2002г.;
- [4]. Петков, Пл., Хидромелиорациите и поливното земеделие в България – настояще и бъдеще, Селскостопанска техника, № 5-6, 2003г.;
- [5]. Попов, Б., Водните синдикати, Земиздат, 1991г.;
- [6]. Хаджиева, В., Сдруженията за напояване – същност и проблеми, Кооперирането на земеделските производители - предпоставка за успешно развитие на земеделието в страната, МЗГ – НССЗ, София, 2000г.;
- [7]. Годишни аграрни доклади на МЗХ 2010, 2011, 2012г.;
- [8]. Закон за сдружения за напояване, ДВ., бр.34, 04.2001г.;
- [9]. Използване на водните ресурси в България, Доклад на МЗГ, 2001г.;
- [10]. Insa Theesfeld and Ivan Boevski, Reviving Pre-Socialist Cooperative Traditions: The Case of Water Syndicates in Bulgaria, Sociological Rural is, Vol 45, Number 3, 2005.

За контакти:

гл. ас. д-р Красимира Загорова, Добруджански технологичен колеж, в структурата на ТУ-Варна, тел.: 0894 642 305; e-mail: kzagorova@mail.bg